

УДК 297+7

Анастасія Камалдінова

«Магічні» предмети ісламського світу (на прикладі пам'яток Львівського музею історії релігії)

Розглянуто питання побутування серед представників певних течій однієї з найбільших релігій світу – ісламу. Охарактеризовано предмети, що у культовій практиці могли трактуватися як амулети та талісмани. Представлено вичерпний аналіз двох експонатів із фондів збірок «Графіка» та «Метал» Львівського музею історії релігії. Один із експонатів – дерев'яна коробочка із зображенням праведного халіфа Алі ібн Абу Таліба – пророка шиїтів, коранічними написами та іншими зображеннями, що свідчать про приналежність предмета до речей, яким приписували надприродні властивості. Другий експонат – шифа-тас – мисочка для чаклунства, що використовувався не тільки у шиїтів, але й у представників сунітської гілки ісламу, зокрема серед кримських татар України. Зроблено спробу розкрити відношення ісламу до предметів такого гатунку. Досліджено, що у збірці Львівського музею історії релігії знаходиться доволі велика група подібних предметів, що зумовлене незвичним процесом формування збірок музею у радянський період.

Ключові слова: іслам, експонати, амулети, халіф Алі, Коран, цілительство, шиїзм

Anastasiya Kamaldinova

«Magical» items of Islamic world (using exhibit items from Lviv Museum of the History of Religion as an example)

The question of existence of objects of religious practice that might be interpreted as amulets and talismans among certain branches of one of the largest religions in the world – Islam – is researched. Analysis of two exhibit items from the museum depository – collections «Graphics» and «Metal» – of Lviv Museum of the History of Religion is presented. One of the items is a wooden box with a picture of the righteous Caliph Ali ibn Abu Talib – Prophet Shia, Quranic text and other images that indicate that the object belongs to subjects that were attributed with supernatural powers. The second item is shifa-tas – a bowl for witchcraft, used not only by Shiites but also the representatives of the Sunni branch of Islam, especially among the Crimean Tatars in Ukraine. It is attempted to reveal the relationship of Islam to the subjects of this kind. It is analyzed that in the collection of the Lviv Museum of the History of Religion there is a rather large group of similar items, due to the unusual process of formation of the museum collections in the Soviet period.

Keywords: Islam, artifacts, amulets, Caliph Ali, the Qur'an, healing, Shiism

Магічні предмети – це матеріальні об'єкти, які нібито наділені певними чаклунськими функціями і є здатними тим чи іншим способом впливати на життя людини. Серед таких магічних предметів

найпоширенішими є амулети та талісмани. Амулетами називають предмети, яким приписують чудодійну здатність оберігати людину, що їх носить, від бід, хвороби і нещастя. Талісман – це річ, що повинна приносити успіх. Амулети та талісмани, характерні для сповідників ісламу, можна умовно розділити на дві групи: одні з них містять коранічні аята і молитви, інші – предмети різного вигляду і призначення, які не включають елементів тексту із священних книг мусульман, такі як нитки, намистини, раковини, камінці і т. п. Іслам двояко ставиться до носіння цих «магічних предметів»: мусульманські богослови одностайно стверджують, що носіння амулетів, які містять будь-що, крім аятів Корану, є харамом, тобто заборонені, але вони розійшлися в думках з приводу амулетів з аятами або сурами Корану. Деякі стверджують, що носіння таких амулетів можливе, а інші вважають це неприпустимим [1]. Ступінь тяжкості цього гріха залежить від переконань людини, що носить амулет. Якщо вона вірить у те, що амулет самостійно позбавляє її від біди чи приносить успіх, то таке переконання повністю підриває основи єдинобожжя і виводить людину з лона ісламу, оскільки прирівнює амулет до Аллага. Також людина не має права вважати, що Аллаг зробив цей предмет засобом для досягнення успіху чи засобом для запобігання. Тому, вірянам слід уникати носіння будь-яких амулетів, навіть якщо вони містять тільки коранічні молитви [2].

Але у всі часи людей приваблювала магія, езотеризм та інші містичні вчення, і причини для цього різні: страх перед майбутнім, хвороби, бажання захисту та успіху, охорона дітей, втрата близьких, страх перед померлими та ін. Тому люди продовжують звертатися до магії і використовують для цього різні предмети.

Серед експонатів фондової збірки Львівського музею історії релігії знаходяться деякі предмети, що трактуються як ті, які можуть використовуватися при ворожбі, чи як амулети, людьми, що сповідують іслам. Найяскравішим з них є дерев'яний футляр (інвентарний номер ГР – 330) [3], що складається з трьох частин, дві з яких – верхня та нижня – повністю висуваються. Розміри футляра – 130×80×10 мм, розмір розсувних частин футляра 125×75 мм, розмір зображення 105×57 мм, розмір зображення з паспорта 115×70 мм. У внутрішню – основну частину – футляра вклеєне зображення праведного халіфа Алі – четвертого

Іл. 1. Алі ібн Абу Таліб
(з фондів ЛМІР)

Іл. 2. Хадис
(з фондів ЛМІР)

праведного халіфа і першого шіїтського імама, двоюрідного брата і зятя Магомета (чоловіка доньки Магомета Фатіми) [4] (іл. 1). Зображення – перська мініатюра кінця XVII – початку XVIII століття. Алі намальований під час здійснення намазу: сидить на колінах на чорному молитовному килимку, ноги складені під себе. Руки халіфа схрещені на колінах, у яких він тримає меч із роздвоєним клинком – Зулф-Фікар – що перейшов до нього від пророка Магомета [4]. Піхви меча розмальовані у червоний та зелений колір. Алі одягнений у довгополий халат світло-коричневого кольору, на голові тюрбан (чалма), обмотаний навколо фески бордового кольору. Голову обрамлює оливково-золотавий німб. Зображення Алі виконане на фоні рослинного орнаменту. По краях мініатюри розміщені написи чорного кольору, перською мовою, виконані насталіком – одним із традиційних видів каліграфічних почерків, який використовується при написанні текстів на фарсі. Усі написи зчитують-

ся зліва направо. Зверху над зображенням Алі написано: «Шах, в руках якого роздвоєний Зул-Фікар». Зліва від зображення: «Справжня милість у годину смерті для усіх. О, шаху Наджефа, жива вода для всіх». З правого боку від зображення: «Тобто корабель спасіння для всіх. Адам і Ной захищають твою гробницю». Підпис під зображенням: «Два світи і все що існує – винагорода його руки» (переклад Надії Вишневської). У внутрішню сторону верхньої частини футляра – накритки – вклеєно папір, на якому розташовані три стовбці написів двома мовами: арабською та перською (іл. 2). Написи чорним кольором – арабські, червоним кольором – їх перський переклад. Це частина

Іл. 3. Магічний квадрат (з фондів ЛМІР)

62 хадису із шіїтської Сунни – опис пророка Магомета (визначено завдяки Святославу Горбі). Написи дуже затерті. Добре прочитується напис, зроблений червоною фарбою перською мовою зверху зліва: «Мир йому і благословення Всевишнього».

У внутрішню сторону накритки футляра вклеєно папір, на якому у верхній половині зображена таблиця, розділена на 100 клітинок – магічний квадрат (іл. 3). У ці клітинки вписано 112 суру Корану під назвою «Аль-Іхляс» («Чистота») (переклад Михайла Якубовича). 112 сура налічує 17 слів. У перекладі звучить так: «Скажи: «Він – Аллаг – Єдиний, Аллаг – Той, до Кого прагнуть, не народив і не був народжений, і ніхто не був рівним Йому!». Нижче наводиться таблиця розташування слів сури на експонаті [5, с. 431].

Номери «1, 2, 3» і т. д. – перше, друге, третє слово сури і т. д. Оскільки одинадцяте слово сури розділене на два склади і розміщене у двох клітинках поряд, а не суцільно у клітинці, як інші, – вжито позначку «0,5/11» (табл. 1).

Табл. 1

СУРА «АЛЬ-ІХЛЯС» У МАГІЧНОМУ КВАДРАТІ

10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
0,5/11	10	9	8	7	6	5	4	3	2
0,5/11	0,5/11	10	9	8	7	6	5	4	3
12	0,5/11	0,5/11	10	9	8	7	6	5	4
13	12	0,5/11	0,5/11	10	9	8	7	6	5
14	13	12	0,5/11	0,5/11	10	9	8	7	6
15	14	13	12	0,5/11	0,5/11	10	9	8	7
16	15	14	13	12	0,5/11	0,5/11	10	9	8
17	16	15	14	13	12	0,5/11	0,5/11	10	9
17	17	16	15	14	13	12	0,5/11	0,5/11	10

У другій, нижній, половині зображено два кола різного розміру. У колах написані літери (сильно затерті), мабуть числа, зображені у їх буквених еквівалентах. З лівого боку від кіл напис: «Каф. Га. Йа.» (переклад Михайла Якубовича). Далі напис затерто. Це буквени еквіваленти цифр у арабській мові – «21. 26. 28.». Можна припустити, що продовженням напису є «Айн. Сад.» – «18. 14.». Якщо так, тоді цей напис є початком 19 сури Корану [5, с. 188] і називається він Хуруф аль-Мукаттаа. Хуруф аль-Мукаттаа – букви або буквосполучення, які зовні не виражають якогось певного сенсу, за ісламським вченням, в них включені смисли, відомі лише Аллагу, вони зустрічаються на самому початку двадцяти дев'яти сур Корану [6]. З правого боку напис: «Га. Мім. Айн. Сін. Каф.». Це також буквени еквіваленти цифр у арабській мові – «26. 24. 18. 12. 21.».

В кутках нижньої частини зображення – заклики до ангелів: «О Джібраїл» (верхній правий), «О Мікаїл» (верхній лівий), «О Ісрафіл» (нижній

лівий), «О Азраїл» (нижній правий) (переклад Михайла Якубовича). Віра в ангелів є одним із стовпів ісламського віровчення [7, с. 194]. Призначення Джібраїла полягає у передачі одкровення пророку Магомету. Ісрафіл, що дме у ріг, та Мікаїл, що приносить дощ, носії трону Господнього [7, с. 190]. А от використання імені ангела Азраїл є цікавим фактом, оскільки в мусульманській традиції цього ангела називають просто Маляк аль-Маут, тобто Ангел смерті, і його ім'я не згадане ні в Корані, ні в Сунні [8]. Це свідоме використання імені Азраїл свідчить про запозичення його із юдаїзму для певних цілей, найімовірніше, пов'язаних з «чаклунством». Також, спосіб розташування 112 сури, кола та написи буквених еквівалентів цифр свідчать про те, що ця річ була пов'язана з певними магічними ритуалами розповсюдженими у шіїтській течії ісламу. Зображений на мініатюрі Алі ібн Абу Таліб особливо шанується шіїтами. Зображення людей, а особливо пророка Магомета та його перших послідовників, повністю заборонені у сунітів, але часто зустрічаються у шіїтській течії ісламу. Висока похвала Алі, порівняння з кораблем спасіння, говорить про глибоку, і навіть завищену, для сповідників шіїтської течії ісламу, пошану до цієї людини і поклоніння їй. Тому можна зробити висновок, що оберіг належав мусульманину шіїту або послідовнику однієї з шіїтських течій – езотеричному відгалуженню шіїзму, якому характерний культ зятя і двоюрідного брата пророка Магомета Алі, і де використовуються різні методи кабалістів і магія, в яких велике значення має літерна і числова символіка. А сам предмет служив амулетом, що повинен був відгородити особу, що ним володіла, від нещастя та негараздів та носився з собою.

Ще одним цікавим предметом, що зберігається у Львівському музеї історії релігії, який наділяли певними магічними здібностями представники ісламу є шифа-тас. Таких посудин у фондах ЛМІР дві. Одна з них, XVIII ст., в книзі вступу числиться під назвою «Гирх ачар» (інвентарний номер МТ–452) [9], друга, також XVIII ст., під назвою «Джан» (інвентарний номер МТ–453) [9], однак в результаті досліджень вдалося з'ясувати назву цих пам'яток, яка використовується на теренах України. «Шифа-тас» – це назва, що побутує серед кримських татар, насправді ця посудину в різних куточках світу називають по різному. Ця посудина має ритуальне значення і використовується в цілительських цілях. Вона буває різної форми [10]. Одна з тих, що знаходиться у Львівському музеї історії

релігії МТ-452 (іл. 4) – чаша із випуклістю у середині, що нагадує вазочку, по обідку якої пробитий ряд маленьких отворів. Отвори чаші пусті, однак є всі підстави вважати, що туди на дроті кріпилися мідні овальні пластинки з гравіруванням. Чаша латунна, діаметром 19 см, висота – 6 см. Друга чаша МТ-453 (іл. 5) – з вмонтованим конусом посередині. Виготовлена із міді, її діаметр 14,5 см, висота 4,5 см [9].

Іл. 4. Шифа-тас (з експозиції ЛМІР)

Іл. 5. Шифа-тас (з фондів ЛМІР)

Традиційно такі чаші покривали всередині та ззовні гравірованими коранічними текстами, молитвами [10]. Окрім сур Корану, на чашах

розміщували хадіси про хвороби та зцілення. Чаші у збірці ЛМІР також гравіровані текстом, який ще доведеться розчитати.

Особливу популярність чаші набули в часи османської імперії. Вода в чаші наділялася цілющими властивостями, нею поїли або обливали. Інколи у воду могли додавати шафран, мускус та мед. Такі чаші сферичної форми могли бути виготовлені з глини, дерева, срібла, частіше міді, латуні та бронзи. Застосовувалися чаші для усунення нічних жахів, для полегшення пологів, при опущенні внутрішніх органів, при лікуванні пупкової грижі, при першій стрижці новонародженого, при видаленні зубів, в будь-яких безвихідних ситуаціях і навіть при відсутності грошей [10].

Зразком для наслідування таких чаш служить «Nisan Tas» (з турецької мови – квітнева чаша), чудовий витвір турецького художнього металу. Зберігається вона в м. Конья в Музеї Мевляна – відомого поета-суфія Джалаладдіна Румі. Подарована вона була в усипальницю Мевлеві у 1333 році. Згідно із традицією ордену Мевлеві квітневі дощі благословенні і плодovitі. У чашу збирали квітневу дощову воду, в яку опускали кінці тюрбана св. Мевляна, а потім цю воду могли вживати для лікування різних хвороб або кропити землю на полях з надією на хороші врожаї [10].

Широке використання шифа-гас серед кримських татар України, які, як відомо, сповідують сунітську течію ісламу, свідчить про те, що подібні «магічні» предмети користувалися попитом не тільки у сповідників шіїзму.

У групі «Склокераміка» знаходиться низка експонатів під назвою «Мюхир» і датуються XIX століттям (інвентарні номери СКЛ–13, СКЛ–27, СКЛ–29). Вони невеличкі, їх розміри від 4 до 7 см. Матеріал виготовлення – глина [11]. Це камені з Кербели – міста в Іраці, яке є одним із священних місць для мусульман шіїтів. Саме в Кербелі було вбито і поховано імама Хусейна, другого шіїтського імама, сина Алі і внука пророка Магомета [12]. Тому так звані мюхир, привезені із Кербели, а найімовірніше із самої мечеті Хусейна, є святинями, що використовувалися у релігійних практиках і як талісмани.

Серед амулетів дослідники виділяють групу під назвою «дуа» – записані молитви або вислови і віра в їх чарівну силу. Спочатку це були шматочки пергаменту з написаними на них висловами, які носили на собі як запобіжний засіб від хвороб та інших бід. Потім віряни за відсутністю пергаменту перейшли до користування звичайним письмовим папером. Часто

мулли на вузькій смужці паперу виписували молитву, вислови з Корану, книги молитов на арабській мові, потім складали цю смужку з молитвою в маленький конвертик, здебільшого у вигляді трикутника і зашивали в особливий мішечок з матерії, шкіри або закладали в спеціальну срібну трубочку [13]. Такі амулети називаються тумар. У Львівському музеї історії релігії зберігається тумар (ТК – 339), привезений із Бухари, виготовлений у ХХ столітті. Це два мішечки з фіолетового оксамиту, зшиті чорними нитками. Нижній мішечок у формі трикутника, прикріплений верхом до центра верхнього мішечка, виготовленого у формі прямокутника. Всередині верхнього мішечка вшито папір, у нижньому – ароматне зілля. Амулет закріплений на крученому з різнокольорових ниток шнурі [14].

Молитви, що вкладалися у тумар, писалися від всяких хвороб, лихого ока, нещастя, для покарання ворогів і т.п. Раніше молитви виготовляли не тільки для людей, а й для домашніх тварин. Їх вшивають в шкіряний трикутний футляр і вішали на шию тварині для запобігання хвороби, псування, відведення, пристріту [13].

Це далеко не весь перелік речей, які можна залучити до уявної групи «магічних предметів ісламського світу», що знаходяться у Львівському музеї історії релігії. Мініатюрний надгробок Рзи, перламутровий талісман з Мекки ХVІІІ ст., намисто – це та інше ще потребує подальшого вивчення і введення в науковий обіг історичної та музеєзнавчої науки.

Варто зауважити, що фонди Львівського музею історії релігії формувалися у радянський період, тому майже усі пам'ятки ісламської культури потрапили сюди із території Азербайджану, дещо прибуло із Узбекистану та Криму. Тому більшість експонатів у збірці належать віруючим шиїтської течії ісламу, серед них велику групу становлять амулети та талісмани.

Однак, з дослідженого вище, робимо висновок: сповідники як шиїтської, так і сунітської течії ісламу могли звертатися по допомогу до різного роду оберегів, не зважаючи на те, що більшість ісламських богословів назвали би подібні дії ширком – тобто багатобожжям [15, с. 300]. Адже у випадку з оберегами, віра людини полягає в тому, що амулет приносить користь, захищає її, і її серце схиляється до нього, віддаючи перевагу оберегу перед Аллагом.

Подібні практики існують не тільки в ісламі, але й у інших релігіях, їх опис і порівняльний аналіз на прикладі музейних експонатів може стати предметом ширшого майбутнього дослідження.

14. Релігійний феномен у мистецтві

1. Шейх Мухаммад Салех аль-Мунаджид. Амулеты [Электронный ресурс] / Шейх Мухаммад Салех аль-Мунаджид. — Режим доступа: <http://islam.com.ua/islamskie-nauki-i-pervoistochniki/akyda-veroubeghdenie/12688-amulety>.
2. Кулиев Э. Разрешается ли носить талисманы и амулеты? [Электронный ресурс] / Э. Кулиев. — Режим доступа: <http://e-minbar.com/ques-answ/aeqedah/razreshaetsya-li-nosit-talismany-i-amulety>.
3. Інвентарна книга Львівського музею історії релігії групи фондів «Графіка». — № 1.
4. Али ибн Абу Талиб [Электронный ресурс] // Али-заде А. Исламский энциклопедический словарь. — 2007. — Режим доступа: <http://www.slovar-islam.ru/books/a.html#AliibnAbuTalib71>.
5. Преславний Коран: переклад смислів українською мовою / пер. з араб. Михайло Якубович. — Київ : Основи, 2014. — 433 с.
6. Хуруф аль-Мукаттаа [Электронный ресурс] // Али-заде А. Исламский энциклопедический словарь. — 2007. — Режим доступа: <http://www.slovar-islam.ru/books/h.html#Hurufal'Mukattaa73>.
7. Шейх алі Ат-Тантаві. Загальне уявлення про Іслам / Шейх алі Ат-Тантаві ; пер. з араб. російською Абдул-Вахаб Мадварб, українською Юрій Косенко. — К. : Ансар Фаундейшн, 2015. — 246 с.
8. Мальяк аль-Мовт [Электронный ресурс] // Али-заде А. Исламский энциклопедический словарь. — 2007. — Режим доступа: <http://www.slovar-islam.ru/books/M.html#Malyakal'Movt1>.
9. Інвентарна книга Львівського музею історії релігії групи фондів «Метал». — Кн. 1.
10. Абдураманова С. Секреты древнего города. Чаша, дающая исцеление. [Электронный ресурс] / С. Абдураманова. — Режим доступа: <http://handvorec.ru/novosti/sekrety-drevnego-goroda-chasha-dayushhaya-istsetlenie/>.
11. Інвентарна книга Львівського музею історії релігії групи фондів «Скло-кераміка». — № 1.
12. Хусайн ибн Али [Электронный ресурс] // Али-заде А. Исламский энциклопедический словарь. — 2007. — Режим доступа: <http://www.slovar-islam.ru/books/h.html#HusainibnAli74>.
13. Рагимов А. В. Амулеты — пережитки первобытных верований [Электронный ресурс] / А. В. Рагимов, О. М. Соколовская // Материалы по истории Азербайджана (Труды Музея истории Азербайджана, IV). — 1961. — Режим доступа: http://Annales.info/kavkaz/amulet/az_amul.htm.
14. Інвентарна книга Львівського музею історії релігії групи фондів «Тканина». — № 1.
15. Ермаков Д. В. Ислам : энциклопед. слов. / Д. В. Ермаков. — М. : Наука, 1991. — 316 с.